

(16)
KÖK TÜRKLERDE MÜZİK
Feyzan GÖHER VURAL¹⁷⁵

ÖZET

İslamiyet'ten önce Orta Asya'da kurulan en önemli Türk devletlerinden birisi, adında Türk kelimesinin geçtiği ilk siyasal örgütlenme olan Kök Türklerdir. Kök Türkler, sağlam bir devlet ve toplum yapısı kurmanın yanı sıra, sanatın çeşitli dallarında ve müzikte de önemli gelişmeler göstermişlerdir.

Literatür taramasına dayalı betimsel nitelikli bu çalışmada, Kök Türklerin müzik hayatları üzerine bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kök Türkler, Göktürkler, Orta Asya Türk Müziği, Türk Müzik Kültürü, Müzik

GİRİŞ

Orta Asya'da kurulan Türk birlikleri içinde, "Türk" adıyla anılan ilk siyasi örgütlenmeyi kuranlar, Kök Türkler olmuştur. 552 yılından başlayarak Bumin Kağan önderliğinde, tüm Orta Asya'ya yayılan çok geniş bir imparatorluk kuran Kök Türk devleti, Türk tarihi için çok önemli bir konumdadır. Türk milletinin adı olarak, asırlardan beri kullandığımız Türk kelimesi, kendi kaynaklarımızda ilk defa, en eski yazılı metinlerimizden olan Kök Türk bengu taşlarında, taşa kazılmış olarak geçmiştir. Farklı anlamlar yüklenmekle birlikte, genel kabul edilen yargıya göre Türk/türük kelimesi, güçlü olan anlamına gelmektedir ve Çince Tü-jüe / Tü-küe (Türkler / Güçlüler) kelimesi de büyük bir olasılıkla bu sözcüğün çoğulu olarak telaffuz edilmiştir.¹⁷⁶

Genellikle bu devletin adını Göktürk olarak telaffuz edilmesinde karşın, Gömeç (1999) gibi kimi biliminsanları, Göktürk kelimesinin aslında Köktürk olarak okunması gerektiğini ifade eder. Bu konu ilk kez W.Bang tarafından belirtilmiştir. Siyasi bir isimlendirme olan Kök Türk kavim adındaki Kök'ün manaları: mavi renk, gökyüzü, göğe ait, doğu, kök, kaynak, menşe gibi şekillerde açıklanmıştır.¹⁷⁷ Benzer şekilde değerli biliminsanı Emel Esin de Kök Türk kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Bu çalışmada da, bu görüşe uyarak Kök Türk kelimesi kullanılmıştır.

Kök Türk devrine ait maddi kültür miraslarının, Hun devrinde olduğu gibi büyük çoğunluğu mezar buluntularından ibaret değildir. Bu dönemin kalıntıları Hun dönemine göre daha değişik ve daha sağlam bir şekilde günümüze kadar gelebilmişlerdir. Kök Türklerin kendilerine ait bir yazı sistemiyle kendi dillerinde çeşitli materyaller üzerinde yazmaları, onlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır. Ayrıca İslamiyet'ten önce kurulan diğer Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi, Çin kaynakları da Kök Türk tarihini aydınlatmaktadır.

Kurdıkları düzenli devlet teşkilatı, hukuk sistemi, toplumsal yapı, kadına yönetimde ve toplum hayatında verdikleri önem, bir dünya mirası olan Orhun Kitabelerini meydana getirmeleri gibi pek çok özellikleri Kök Türkleri tarih sahnesinde çok önemli bir yere koyar. Maden dökümünden, ahşap işlemeciliğine; kaya tasvirlerinden heykel yapımına kadar sanat konusunda güzel örnekler ortaya koyan Kök Türklerin Türk müziğinin gelişiminde de önemli bir rolü vardır.

Kök Türklerde Müzik

İslamiyet'ten önce kurulan Orta Asya Türk devletlerinde güzel sanatlara ilgi büyüktü. Dans ve müzik, toplu eğlencelerde sevilir ve aranırdı. Bunu hem Çin kaynaklarından hem de eski Türk destanlarından öğrenmekteyiz.¹⁷⁸ Bu eğlence ve festivallerin ayrılmaz bir parçası olan müzik, Kök Türklerin günlük hayatında çok önemli bir yere sahipti.

¹⁷⁵ Yrd.Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi. Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü. Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

¹⁷⁶ Çıvgın, İzzet & Yardımcı, Remzi (2007), İslam Öncesi Türk Tarihi, Nobel Yayıncılık, Ankara.,s.22

; Sertkaya, Osman F. (1995), Göktürk Tarihinin Meseleleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara.,s.1

¹⁷⁷ Gömeç, Saadettin (1997), Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 110, Ankara.,s.7

¹⁷⁸ Anadol, Cemal, F.Abbasova, N.Abbaslı (2007), Türk Kültürü ve Medeniyeti, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul,s.617

Kök Türklerde “toy” kelimesi “meclis-toplantı”, “devlet meclisi” anlamına gelmektedir. Kelimenin bir diğer ve yaygın anlamı ise bayram, ziyafet ve eğlenceli yemeklerdir. Diğer Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi, Kök Türklerde de bu toplantılara büyük önem verilmekteydi. Yılın beşinci ayında ilkbaharda yapılan ve halkın da katıldığı toplantı, bunların en dikkat çekeniydi. Çin kaynaklarına göre bu toplantılar, bir bayram gibi kutlamalara sahne olur, yarışlar yapılır, şarkılar söylenir, bolca kıymız içilirdi.¹⁷⁹ Nitekim Bizans elçileri de notlarında, Türk sosyal hayatını çok renkli şekilde anlatmışlardır.¹⁸⁰ Bayram ve festivallerde at ve ok yarışları yapılır, ayak topu oynanır, ayrı ayrı veya gruplar hâlinde neşeli şarkılar söylenirdi.¹⁸¹

Kök Türklerde toy merasimleri de devlet hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Toylar; doğum, bey oğlunun ilk avı, tahta çıkma, bir felaketten kurtulma ve elçi kabulü gibi sebeplerden dolayı yapılmıyordu. Bunlardan başka; düğün toyları, ölüm toyları, ölü aşları, ad verme toyları, çocuğu olmayanların yaptırdıkları dilek ve hacet toyları, yemin toyları ve uğurlama karşılama toyları da yapılmaktaydı.¹⁸² Söz konusu toyların hemen hepsinde müzik önemli bir yer tutmaktaydı. Kök Türk hükümdarlarının düzenledikleri şenliklerden söz eden Hiuan-tsang ise Kök Türk eğlenceleriyle ilgili şöyle der: *Şölenler esnasında gürültülü müzikler işitiliyordu. Bunlar yarı vahşi havalar olsalar bile kulağa hoş geliyordu ve kalbi neşelendiriyordu.*¹⁸³ Burada Hiuan-tsang’ın yarı vahşi havalar olarak nitelediği, davullar eşliğinde çalınan eğlence müziği olmalıdır. Ona farklı gelen, Türklerin kullanmayı çok sevdiği, vurmali çalgıların çıkardığı kuvvetli ses olsa gerek. Ancak şüphesiz, Kök Türklerin icra ettikleri müzik türleri çok daha çeşitliydi.

Kök Türklerde dini müzik, Kam (Şaman) müziğidir. Bilindiği üzere, Kök Türkler, Gök Tanrıya inanıyorlardı ancak, bunun yanında Şamanist özelliklerini de barındırıyorlardı. Kamlar dini bir figür olmalarının yanı sıra, şair, şarkıcı, müzisyen, kâhin, hekim, halk gelenek ve menkıbelerinin yaşatıcıları olarak da kabul edilmiştir.¹⁸⁴ Kamlar tören sırasında sadece davul çalmaz, aynı zamanda ilahiler de söylerlerdi. Ruhlar âleminde karşılaştığı duruma göre, ilahi söylerken sesini yükseltip alçaltan kamlar,¹⁸⁵ müziklerini genellikle doğaçlama olarak yaparlardı.¹⁸⁶ Kamlar yeraltından gelen sesleri taklit ederken davulu kullanır, bunun için davulu yere vururlardı. Davuldan kimi zaman cızırtıya benzer cılız, kimi zamansa gök gürültüsüne benzeyen kuvvetli sesler çıkartan kamların zaman zaman çan ve zil kullandığı da bilinmektedir.¹⁸⁷ Kamın en önemli yardımcısı olan davul, Kök Türklerde, Türk mitolojisine ait çeşitli simgelerle süslenirdi.

Kamın kimi zaman kopuz kullandığı da görülür.¹⁸⁸ Kopuz, Kök Türkler döneminde büyük olasılıkla iki tellidir. Genellikle dut ağacından yapılan ve içinde gizemli bir atın ya da leyleğin ruhunun taşındığına inanılan kopuzun üzerine Kam tarafından çeşitli motifler işlenirdi.¹⁸⁹

Kök Türklerin Kutlu dağ olarak kabul ettikleri dağın tepesinde gök ayini, dağın eteğinde bir koruda, daha sonraları ise ağaç dibinde yer ve su ayini yaptıkları bilinmektedir. Gök ayini, ancak Gök Tanrının temsilcisi olan en yüksek hükümdarların hakkıydı. Yer-su ayinini bazen hükümdarın kendisi, bazen eşi veya ikinci derecede bir bey tarafından yönetebiliyordu.¹⁹⁰ Kök Türklerin her türlü eğlence ve törenlerinde müzik yaptıkları Çin kaynaklarınca belirtilmiştir. Buna dayanarak gök ayini ve yer-su

¹⁷⁹ Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2009), “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:28 Sayı:45 s.2-4

¹⁸⁰ Gömeç, Saadettin (1999), Kök Türk Tarihi, Akçağ Basım Yayın Pazarlama, Ankara,s.20

¹⁸¹ Balaban, İskit (2006), İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,s.117

¹⁸² Ögel, Bahaeddin (1988), Türk Kültürünün Gelişme Çağları-Dünden Bugüne. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul,s.773

¹⁸³ Giraud, René (1999), Gök Türk İmparatorluğu, Çev. İ. Mangaltepe, Ötügen Neşriyat, İstanbul,s.129

¹⁸⁴ Kafesoğlu, İbrahim (1980), Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367. Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi:12. Ankara,s.37

¹⁸⁵ Kaygısız, Mehmet (2000), Türklerde Müzik, Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti. İstanbul,s.65

¹⁸⁶ Ak, Ahmet Ş (t y.), Türk Müziği Tarihi, Akçağ Basım, Ankara,s.35 ; Uçan, Ali (2000), Geçmişten Günümüze Günümüzden Geçmiş Türk Müziği Kültürü, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara,s.27

¹⁸⁷ Çoruhlu, Yaşar (2002), Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabcacı Yayınevi, İstanbul,s.87-88

¹⁸⁸ Budak, Oğün Atilla (2006), Türk Müziğinin Kökeni – Gelişimi, Phoenix Yayınevi, Ankara,s.18

¹⁸⁹ Çıvgın ve Yardımcı,2007,age,s.107

¹⁹⁰ Esin, Emel (2004), Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabcacı Yayınevi, İstanbul,s.27

ayininde de müziğin yer almış olduğu düşünülebilir. Nitekim gök ayininde tuğ takımının yer aldığı bilinmektedir.

Kök Türklerde Kutlu Dağ, törenlerin yapıldığı yer olmanın yanı sıra, aynı zamanda hükümdarın makamı ve hükümdar ailesinin mezarlığı oluyordu. Dağda, toparlak bir havuzun üstündeki gök ve yerden oluşmuş mekan ile zamanın (gece-gündüz, mevsimler) simgelerini ifade eden dört yöne dönük, dokuz odalı Ming-t'ang tapınağı ve bunun astrolojik kulesi ile hükümdar köşkü yükselirdi. Emel Esin (2004) Hükümdarın mehterhanesinin de burada bulunduğunu ve gök ayininde ve başka merasimlerde çaldığını belirtmiştir. Burada mehterhaneden kasıt, o dönem Türk askeri müziğini icra eden tuğ takımı olmalıdır. Önemli siyasi anlamları da içeren tuğ takımı bu dönemde küvürk (kös), tomruk (davul), ceng (zil) gibi sazlardan oluşmaktaydı.

Diğer Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi Kök Türklerde de, yoğ / yuğ töreni büyük bir öneme sahipti. Bu törenlerde yer alan ağıtlar ve ağıtçılar çeşitli kaynaklarda dile getirilir. Örneğin Orhun kitabelerinde Bumin Kağan'ın ölümü ve cenaze merasiminde yocçı, sıgıtçı (yasçı ve ağlayıcı)ların geldiğinden söz edilir.¹⁹¹ Bilindiği üzere Türklerde yoğ töreni düzenlendiğinde pek çok boy gelerek, bu törene iştirak ederlerdi.¹⁹² Bu anlamda bu törenlerin siyasi ve toplumsal açıdan büyük önemi vardı.

Kök Türklere ait Birinci Altun Köl mezar kitabesinde kahraman Bars'ın ölümü anlatılmakta ve onun ardından yakılan ağıt yer almaktadır. Cenazeye katılanların şöyle dövündükleri belirtilir:

Altun Suna Yış keyiki, artgıl! Toggıl!

(Ey Altun Suna Dağı, Dağının geyiği yine çoğalsın, yine doğasın)¹⁹³

Yukarıdaki ağıt, bir Kök Türk yuğ (cenaze) töreninde söylenen bir ağıttır. Bu ağıt büyük ihtimalle doğaçlamaya dayanan bir melodi ile birlikte söylenmiştir.

Kök Türklerde şarkılarla bölünen şiirler okunduğu, bunun saz şairleri aracılığıyla gelenek haline geldiği bilinmektedir. Giraud (1999) hükümdarın çadırının altında böyle parçaların yüksek sesle söyleme resitasyonları ve resitaliflerinin yapıldığını mümkün görmektedir.

Diğer Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi, Kök Türklerde de halk şairlerine ozan derlerdi. Ozanlar yaylı (ıklığ) ya da telli kopuz kullanıcılar, kök adı verilen besteler yaparlar, bunları er olarak adlandırılan güftelerle söylerlerdi.¹⁹⁴

Kök Türk metinleri incelendiğinde de, müzikal nitelikli bir üslup dikkat çeker. Aliterasyonlar, simetrik cümlecikler gibi pek çok unsur, Tür düzyazı (nesir) üslubunun doğal olarak müzikal olmasını sağlamıştır.¹⁹⁵ Bu Kök Türklerin müziğe olan yatkınlıklarının edebi alana yansması olarak düşünülebilecek bir durumdur.

Kök Türkler Döneminde Müziğin Yapısı

Kök Türk döneminde müzikte pentatonik yapı iyice belirginleşmiş, ses (perde) sayıları artarak ezgiler genişlemiştir. Ezgi içinde perdeler geniş aralıklarla kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁶ Ezgilerin bu şekilde bir gelişme gösterdiğini, Hsue-tzung-ceng'in Göktürk Tarihi adlı eserinde yer alan ve Kök Türklere ait rakamlı notayla yazılan iki ezgi de görülmektedir.

Bu dönemde adları ve yapıtları yazılı Çin kaynakları yoluyla günümüze kadar ulaşan Türk müzikçilerini görmekteyiz. Kök Türkler döneminin ilk evresinde yaşayan bir Türk müzikçiyle ilgili bilgilerden anlaşıldığına göre, 6. yüzyılın ikinci yarısının başlarına doğru Türkistan'da en azından yedi mod (çığır / makam) kullanılıyordu. 568'de Çin sarayına gelin giden bir Türk prensesinin düğün alayında yer alan Kuça'lı müzikçiler arasında bulunan ve Çin kaynaklarında adı Su-chi-po olarak belirtilen Türk müzisyen, doğu Türkistan modlarını Çin sarayına tanıtmış, bunların yedi tane olduğunu belirtmiştir. Sucup Akari olarak bilinen bu Türk müzisyenin, 12 perdeli Türk müziği ses sistemini ve

¹⁹¹ Gömeç,1999,age,s.12

¹⁹² Ögel, Bahaeddin (2003). Türk Kültür Tarihi – Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi – sayı:42-4. Ankara,s.131

¹⁹³ Esin,2004,age,s.20

¹⁹⁴ Anadol,2007,age,s.617

¹⁹⁵ Giraud,1999,age,s.235

¹⁹⁶ Ögel, Bahaeddin (2001). Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2170. Ankara,s.20

kuramını da Çinli müzیکçilere tanıttığı çeşitli kaynaklarda belirtilir. Yaptığı açıklamaların büyük takdir uyandırdığı yine Çin kaynaklarında yer alır.¹⁹⁷

Kök Türkler döneminde, devletin resmi-askeri müzik topluluğu olan tuğ takımlarında, üflemeli çalgıların vurmali çalgılara göre daha çok önem kazanmaya başladığı, dolayısıyla tuğ müziğinde ezgisel boyutun ön plana çıktığı tahmin edilmektedir.¹⁹⁸

Kök Türklerde Çalgılar

Kök Türklerin resmi çalgısı “köbürge” adı verilen davul ve boru idi. Davul, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kök Türklerde de hükümdarlık sembolü olarak büyük bir öneme sahipti. Çinlilerin Türklerin hakanlık ayinlerinde verilen bilgilere göre, hakan tanınırken ona davul ve bayrak verilirdi.¹⁹⁹ Davul, kam müziği dışında da Türkler için çok önemli bir yere sahiptir. Köbrüg ya da köwrüg de denilen davul, Orhun kitabelerinde de geçmektedir.²⁰⁰ Davul Türkler için devletin simgesi niteliğindedir ve askeri müziğin de temel taşıdır. Kök Türkler döneminde davulun dışında kös, def ve ziller gibi vurmali çalgıların kullanılmıştır.

Kök Türkler hem bir çeşit kemençe olan yaylı kopuzu hem de bağlamanın atası olan kopuzu çok sık kullanmışlardır. Yaylı (oklu) kopuz, “ıklığ” olarak adlandırılmıştır. Iklığ özellikle bu dönemde büyük gelişim göstermiştir.²⁰¹ Kopuz’da kullanılan teller genellikle at kılından yapılmıştır.²⁰² Bir çeşit uda benzeyen pipa da telli çalgılar arasında yer almıştır.

M.Ö.II. yüzyılda, görevli olarak Türk âlemine yollanan bir Çin generalinin dönüşünde, Türklerden alıp getirdiği çalgılarla sarayında bir müzik takımı kurdurup Türk melodileri çaldığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Bu sazlardan birinin “Hou Kya” adında, ileriden boynu dönük, üzerinde perde delikleri bulunan ve müthiş sesiyle ün yapmış bir üflemeli çalgı olduğu yine aynı kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁰³ Bu Türk çalgısının Hunlar ve Kök Türkler döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra devletin resmi çalgılarında olan boru, ayrıca sızgı, kaval ve flüt çeşitleri diğer üflemeli çalgılar arasında yer almıştır.

Sonuç

Kök Türkler döneminde Türk müziği biçimsel yönden gelişmeler göstermiştir. Ayrıca müzik çeşitliliği Hun dönemine göre daha net şekilde belirginleşmiştir. “Toy”larda, tören ve festivallerde, müziğe büyük önem veren Kök Türkler, kamlar aracılığıyla dini müziği, ozanlarla halk müziğini geliştirmiştir. Bu dönemde aşıtlarla ilgili örneklere de çeşitli kaynaklarda rastlanmıştır. Kervan yollarını ve önemli ticaret noktalarını ellerinde bulunduran Kök Türkler, çok geniş ülke sınırlarına sahiptiler. Bu durum, onların Çin’den İran’a, Hindistan’dan Bizans’a çok farklı kültürler etkileşim içinde bulunmalarını sağlamıştır. Kök Türklerin müziği de, onlarla birlikte farklı bölgelere yayılmış ve gelişmiştir.

Kaynaklar

- AK, Ahmet Ş (t.y./2009), Türk Musiki Tarihi, 1. ve 2. basım, Akçağ Basım, Ankara.
ANADOL, Cemal, F.Abbasova, N.Abbaslı (2007), Türk Kültürü ve Medeniyeti, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.
BALABAN, İskit (2006), İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
BUDAK, Ogün Atilla (2006), Türk Müziğinin Kökeni – Gelişimi, Phoenix Yayınevi, Ankara.

¹⁹⁷ Ak Ahmet Şahin (2009) Türk Musiki Tarihi, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s.45; Uçan,2000,age,s.28 ; Budak,2006,age,s.25

¹⁹⁸ Uçan,2000,age,s.27

¹⁹⁹ Esin,2004,age,s.35

²⁰⁰ Orkun, Hüseyin Namık (1987), Eski Türk Yazıtları, Ankara,s.72

²⁰¹ Budak,2006,age,s.25 ; Vural Göher Feyzan (2011) İslamiyet’tem Önce Kurulan Orta Asya Türk Devletleri Döneminde Kullanılan Müzik Aletleri, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi – Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, Sayı:9, s.45

²⁰² Ögel, Bahaeddin (1987), Türk Kültür Tarihine Giriş IX. Türklerde Halk Musikisi Aletleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,s.3

²⁰³ Tuğlacı, Pars (1986), Mehterhane’den Bando’ya, Cem Yayınevi, İstanbul,s.3

- ÇIVGIN, İzzet & YARDIMCI, Remzi (2007), İslam Öncesi Türk Tarihi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002), Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- ESİN, Emel (1970), Evren - Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Sayı I, Ankara
- GIRAUD, René (1999), Gök Türk İmparatorluğu, Çev. İ. Mangaltepe, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- GÖMEÇ, Saadettin (1997), Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 110, Ankara
- GÖMEÇ, Saadettin (1999), Kök Türk Tarihi, Akçağ Basım Yayım Pazarlama, Ankara
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980), Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367. Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi:12. Ankara
- KAYGISIZ, Mehmet (2000), Türklerde Müzik, Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti. İstanbul.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1938), Hunlar, Burhaneddin Basımevi, İstanbul
- ÖGEL, Bahaeddin (1987), Türk Kültür Tarihine Giriş IX. Türklerde Halk Musikisi Aletleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1988), Türk Kültürünün Gelişme Çağları-Dünden Bugüne. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001). Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2170. Ankara
- ÖGEL, Bahaeddin (2003). Türk Kültür Tarihi – Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi – sayı:42-4. Ankara
- SERTKAYA, Osman F. (1995), Göktürk Tarihinin Meseleleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (2009), “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:28 Sayı:45 s.1-11
- TUĞLACI, Pars (1986), Mehterhane’den Bando’ya, Cem Yayınevi, İstanbul.
- VURAL Göher Feyzan (2011) İslamiyet’tem Önce Kurulan Orta Asya Türk Devletleri Döneminde Kullanılan Müzik Aletleri, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi – Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, Sayı:9,